

УДК 821.161.2 П. Орлик
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2024.36.20>

Оксана СЛІПУШКО, д-р філол. наук, проф.
ORCID ID: 0000-0002-7401-7492
e-mail: okzana-slipushko@ukr.net

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

НА ПОШАНУ ВЕЛИКОГО УКРАЇНЦЯ: ПИЛИП ОРЛИК(1672–1742) І ЙОГО ДІЯРІЙ

[Пилип Орлик (1672–1742) і його Діярії. Опрацьовано, прочитано з рукопису, вступ, коментарі Валентини Соболев. Видавництво Варшавського університету. 2021. 532 р.]

Постать Пилипа Орлика міцно вписана та інтегрована в історію України, у процеси становлення й утвердження її державності, політики, законодавства, а також культури і літератури. Також його феномен інтегрований у європейський суспільно-політичний і культурний простір. Відтак, нове сучасне прочитання та усвідомлення його спадщини стоїть на порядку денному не лише української, а й загалом європейської медієвістики. Адже життєдіяльність політика, дипломата і письменника вимагає прочитання, урахування нових публікацій і введення в науковий обіг до цього малознаних чи взагалі невідомих праць автора.

Загалом феномен Пилипа Орлика асоціюється з трьома блоками творчості, кожен із яких може стати предметом окремої наукової студії. Це відома "Конституція" автора, його блискучі маніфести, що стали всесвітньо відомими зразками ораторського мистецтва й літературні твори. Саме два останні блоки потребують нового прочитання і тлумачення. До проголошення незалежності України вся спадщина Орлика була заборонена й засуджена. Нині особливо актуальними є поеми письменника "Алцід російський" і "Гіппомен сарматський". Багато листів автора фактично розкидані по архівах Європи, зважаючи на складну долю гетьмана-вигнанця, які чекають свого дослідника. Загалом спадщина гетьмана не зібрана воедино, а могла б скласти кілька томів. Мислитель писав латинською, німецькою, французькою, польською мовами. Багато його текстів досі залишаються не перекладеними і фактично невідомими широкому загалові. Місія його спадщини визначається ідеєю "заявляти мої права і права моєї нації на Україну" – так писав Орлик у своєму останньому листі від 30 серпня 1741 р. до французького канцлера Флері. Він до останнього подиху шукав по Європі політичних і головне мілітарних союзників для здобуття свободи й незалежності своїй Вітчизні.

Під час повстання Івана Мазепи проти Петра I Орлик підтримав гетьмана та після поразки вирушив із ним у еміграцію. Після смерті Мазепи Орлик як його найближчий соратник став гетьманом в екзилі. Фактично він прийняв наказ короля Швеції, натомість вимагаючи від нього не складати зброї, допомагаючи Україні, доки Україна не звільниться з "московського ярма". Саме такий термін визначив Орлик. Після проголошення Орлика гетьманом було проголошено й написану ним "Конституцію прав і свобод Запорозького Війська", яка засвідчила вершину розвитку української політичної думки в добу Гетьманщини та вперше проголосила Україну незалежною державою. Він ставив собі за мету здійснити військовий похід в Україну та звільнити з-під влади Російської імперії Правобережжя, Лівобережжя і Слобідську Україну. Крім Швеції, він намагався налагодити співпрацю з турками і татарами, доклав колосальних зусиль і здійснив потужні дипломатичні акції, намагаючись створити

європейську коаліцію супроти Росії. У складі цієї коаліції він бачив Швецію, Туреччину, Польщу, Крим і прилеглі до цього орди. Російські шпигуни полювали за українським гетьманом по всій Європі. Про свої складні поневіряння з родиною та переховування від шпигунів Пилип Орлик написав у листі до Стефана Яворського від 21 квітня 1720 р. Це своєрідний лист-сповідь, сповнений туги і розпачу через неможливість сформувати потужну європейську коаліцію для визволення України. Він описує підготовку повстання Мазепи, аналізує причини його поразки, зізнається у великій тузі за Україною й бажання повернутися на рідну землю. Лист представляє нам великого українця, який присвятив своє життя боротьбі за волю й незалежність України.

2022 р. виповнилося 350 років від його народження та 280 років від смерті. Він став першим гетьманом України в екзилі. Пилип Орлик причетний безпосередньо до творення першої української Конституції 1710 р. Також його перу належать численні листи й написані у вишуканому бароковому стилі панегіричні твори. Його спадщина актуальна і важлива своєю історичною місією, яка полягає в розбудові європейських за своїм спрямуванням і суто українських за сутністю ідейних основ державності.

Великий внесок у популяризацію та наукове вивчення спадщини Пилипа Орлика робить докторка філологічних наук, професорка Варшавського університету Валентина Соболев. Рецензоване видання побачило світ у Польщі, в архівах якої зберігався Щоденник Пилипа Орлика. У передмові до книги Валентина Соболев зазначає, що він був ініціатором "не лише першої української, а взагалі першої політичної еміграції в Європі. Концепції батька і сина Орликів випереджали свій час, ґрунтувалися на понятті "права народів", яке поширилося у Європі аж у XIX ст. і пізніше". Відтак, створена Орликом політична ідеологія стала базою для європейських конституційних і законодавчих актів.

Свою роботу над Щоденником (Діярієм) Пилип Орлик розпочав 10 жовтня 1720 р., коли перебував у Швеції. Робота тривала аж 13 років і засвідчила повну еволюцію поглядів автора на політику, право, державу. Рукопис становить 3000 сторінок, які репрезентують колосальну систему авторських ідей і міркувань. Щоденник став також репрезентацією й засвідчив бачення Пилипом Орликом тих історичних процесів, які відбувалися в першій половині XVIII ст. не лише в Україні, а й Швеції, Німеччині, Речі Посполитій, Чехії, Сілезії, Османській імперії. У цих країнах мешкала родина Орликів, подорожуючи Європою й переховуючись від переслідувань Російської імперії. Часто Пилип змушений був жити окремо від дружини Ганни і восьми дітей. Так автор надихався не лише ситуацією та потребами України, а й актуалізував наразі європейські політичні принципи.

Особливо варто звернути увагу на листи Пилипа Орлика, які входять до складу його Щоденника. Автор переписував свої листи до Діярія, очевидно, прагнучи зберегти їх для нащадків. Адже його епістолярій має не суто приватне значення, а відіграє роль політичну, культурну, державну. Також до Діярія потрапили листи, які адресувались Пилипу Орлику від інших осіб, стали відповідями на його послання. Так можемо спостерігати широку картину життя й поглядів автора. Політичні контакти Орлика постають із текстів листів, його суспільні та політичні вподобання. Це представлення політичних позицій та амбіцій великого Українця. Загалом у багатьох листах представлено намагання і спроби Пилипа Орлика створити потужну коаліцію для визволення України з-під гніту Російської імперії та надання їй статусу незалежної самостійної держави. Бачимо, як він шукав союзників та однодумців. Загалом Щоденник написано старою польською мовою, є вставки з мов староукраїнської, латини, французької.

Уперше текст Діярія був надрукований 1936 р. у серії Праці українського наукового інституту (Варшава). Це був передрук з оригіналу. Ян з Токар Токаржевський-Карашевич дав роки 1720 (жовтень) – 1723 (січень-лютий). Він першим розшифрував текст і написав до нього невелику передмову. Після цього аж у квітні 2022 р. у видавництві Варшавського університету побачило світ видання "Filip Orlik (1672–1742) i jego Diariusz". Валентина Соболев ініціювала й підготувала це видання, узявши на себе надзвичайно важливу роботу. Книга приурочена до подвійного ювілею великого Українця.

Структура видання лаконічна й чітко відображає його концепцію. У Вступі Валентина Соболев подала детальну інформацію про життєвий шлях Пилипа Орлика, проаналізувала стан вивчення його спадщини, а також описала ті джерела, якими користувалася, працюючи над виданням. Також тут розміщено перелік палеографічних принципів видання. Окремий розділ становить сам "Діярій", де розміщено польськомовний текст, який Соболев супроводила науковими коментарями і поясненнями. Це роки 1725 і 1726. Далі подано факсиміле цих же років. Цікаво, що видання видано паралельно двома мовами – факсиміле оригінальною й сучасним набором. Також додано словник латинських слів і полонізованих латинських термінів. Перелік розшифрованих скорочень, бібліографія, резюме англійською, що робить твір доступним для англомовного читача. Подано також індекси осіб і

географічних назв. Тобто видання містить солідний науковий супровід, створений Валентиною Соболев.

Варто зазначити, що до перекладів цього тексту, що містить численні вкраплення з різних мов, долучилася група перекладачів із французької, латинської, староукраїнської мов. Рецензентами видання виступили шановні вчені – професори Тереза Хинчевська-Геннелі і Мирослав Нагелський. Вийшло побачити світ у квітні 2022 р., у часи героїчного протистояння України з РФ, коли бачимо те, як нащадки продовжують велику справу Пилипа Орлика.

Загалом Щоденник Пилипа Орлика є текстом автобіографічного характеру, у якому порушено й осмислено багато питань філософських, буттєвих. Його було створено у складні для України часи, у першій половині XVIII ст., після трагічної Батуринської битви й поразки гетьмана Івана Мазепи. Також було знищено у травні 1709 р. Запорізьку Січ. Проте текст Щоденника Пилипа Орлика свідчить про те, що колосальні потуги у справі відродження власної української держави й боротьби з тоталітарним московським режимом продовжувалися і після цього. Те ж саме відбувається й нині. Тому Перемога просто неминуча, вона є історичним вибором вільної державної України.

У Діярії Пилип Орлик репрезентував сучасникам і нащадкам виплеканий ним образ Української Держави, якою він бачив її. Це була візія не лише його особиста, а й вона відповідала позиціям і мисленню патріотичної національної еліти, яка стояла за незалежну Україну вже тоді. Текст написано талановито, його стиль вишуканий, грамотний, що свідчить про високий рівень освіченості автора, його могутній інтелект, присвячений справі Української Держави. Пилип Орлик використовує у своєму Діярії античні цитати, біблійні вирази, фольклорні українські джерела. Загалом це останній відомий нині твір Орлика. Видання Варшавського університету просто розкішне, також воно є наукового довершення, має високий академічний рівень завдяки подвижницькій праці Валентини Соболев. На обкладинці подана ілюстрація Наталії Павлусенко. Це саме така картина, яку орки намагалися знищити в Ірпені. Проте вона вижила. І це символ. На ній зображено українського гетьмана Пилипа Орлика в момент творення ним, можливо, текстів першої Української Конституції.

Отримано редакцією журналу / Received: 17.06.24
Схвалено до друку / Accepted: 17.09.24

Oksana SLIPUSHKO, DSc (Philol.), Prof.
ORCID ID: 0000-0002-7401-7492
e-mail: oksana-slipushko@ukr.net
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

IN HONOR OF A GREAT UKRAINIAN: PYLYP ORLYK (1672–1742) AND HIS DIARY

[Filip Orlik (1672–1742) and his Diary. Study, reading from the manuscript, introduction, comments by Walentyna Sobol. University of Warsaw Publishing House. 2021. 532 p.]

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.